UPPSALA UNIVERSITET

Värmlandsfinskan: Varför försvann den så tidigt? Varför levde den så länge?

Martin Ringmar

Institutionen för moderna språk
Finska C1
Examensarbete 15 hp

VT2024
Handledare: Satu Gröndahl
English title: The Forest Finnish Language of Värmland: Why did it disappear so early on? Why did it survive for so long?

Abstrakt

Decennierna kring 1600 flyttade svedjebönder från Savolax över Östersjön för att slå sig ned i obebodda skogar i gränsområdena mellan landskap i Mellansverige. Den livskraftigaste finnskogen fanns i norra Värmland där försvenskningen ägde rum fr.a. under 1800-talets andra hälft, även om ett fåtal finsktalande levde ännu in på 1970-talet. I uppsatsen jämförs värmlandsfinskan med finskan i Tornedalen och med dalskan i övre Dalarna, dvs. med områden där försvenskningsprocessen kom igång senare och ännu inte är avslutad. Som en viktig orsak till försvenskningen i Värmland framhålls att finskan där motarbetades av kyrkan, medan däremot kyrkospråket i Tornedalen förblev finska långt in på 1900-talet. För Tornedalen har givetvis också närheten till Finland bidragit till språkets överlevnad. Att värmlandsfinskan sedan kunde leva kvar så länge som den faktiskt gjorde berodde främst på den trofasthet som ett fåtal familjer visade gentemot finskt språk och kultur, där de sex ogifta syskonen på hemmanet Juhola utgör det mest kända exemplet.

Nyckelord: Skogsfinska, Värmlandsfinska, språkbyte, språkdöd, ”siste talare”.

Vuoden 1600 tienoilla kaskiviljelijät Savosta muuttivat Itämeren yli asumaan erämaihin Keski-Ruotsin maakuntien välisille raja-alueille. Elinvoimaisin suomalaismetsä oli Pohjois-Vermlannissa, jossa ruotsalaistuminen tapahtui 1800-luvun jälkipuoliskolta lähtien, vaikka muutama suomea puhuva eli vielä 1970-luvulle asti. Tässä verrataan Vermlannin suomea Tornionjokilaakson suomeen ja Ylä-Taalainmaan kieleen, eli kieliin niillä alueilla, joilla ruotsalaistumisprosessi alkoi myöhemmin eikä ole vielä päättynyt. Tärkeänä syynä ruotsalaistumiseen korostetaan sitä, että Vermlannissa kirkko vastusti suomen kieltä, kun taas Tornionjokilaaksossa suomi säilyi kirkon kielenä pitkälle 1900-luvulle. Tornionjokilaakson osalta kielen säilymiseen on tietysti vaikuttanut myös Suomen läheisyys. Vermlannin suomen säilyminen elinvoimaisena niin pitkään johtui lähinnä muutamien perheiden uskollisuudesta suomen kieltä ja kulttuuria kohtaan. Näistä Juholan talon kuusi naimatonta sisarusta ovat tunnetuin esimerkki.

Avainsanat: metsäsuomi, Vermlannin suomi, kielenvaihto, kielen kuolema, ”viimeinen puhuja”.

Innehållsförteckning

1 Syfte 1

2 Bakgrund 1

3 Forskning om finnskogar 2

3.1 Tidigare forskning om skogsfinska 3

3.2 Forskning om språkdöd, språkbyte och revitalisering 5

4 Språkbytet 6

4.1 Skogsfinskan och kyrkan 7

4.2 Sociala faktorer: Attityder till finskan 10

4.3 Jämförelse med Tornedalen och Ovansiljan 12

4.4 Fonetisk exkurs: Klusiler och klichéer 15

5 Språkdöden 17

5.1 Värmlandsfinskans försvinnande: Geografi och demografi 17

5.2 Vem var den siste värmlandsfinnen? 19

5.3 Skogsfinskans revitalisering: Liv efter detta? 21

6 Slutord 22

Bibliografi 24

1 Syfte

Det skogsfinska språket levde kvar längst i norra Värmland, inklusive angränsande områden i Norge, där dess försvinnande blev en utdragen process: Språkbytet var i full gång i mitten på 1800-talet men de sista modersmålstalarna dog inte förrän drygt 100 år senare. I föreliggande uppsats är avsikten att beskriva denna process med särskilt fokus på rubrikens två frågor: Varför började värmlandsfinskan försvinna redan på 1800-talet?[1] Alltså betydligt tidigare än i flera andra områden med från svenska avvikande språk (som jämförelse används här Tornedalen och övre Dalarna). Hur kom det sig ändå att enstaka värmlandsfinska modersmålstalare levde ännu under andra halvan av 1900-talet? Och vem var egentligen ”Den siste skogsfinnen”?!

2 Bakgrund

Enligt gängse beskrivning befolkades Sveriges finnskogar av svedjebönder från Savolax (/Rautalampi storsocken), delvis därtill uppmanade av myndigheterna som hade intresse av att låta uppodla dessa underutnyttjade skogar i gränsområdena mellan landskapen. Flyttningen över Östersjön ska ha varit som intensivast omkring 1580–1640, men etableringsfasen varade längre allteftersom nya generationer flyttade västerut.[2] Till Värmland kom nybyggarna huvudsakligen från Gästrikland, Hälsingland och Dalarna, dvs. det handlade om andra, eller kanske t.o.m. tredje, generationens migranter (DSK:40; Tarkiainen 1990; Bladh 1995:343; Niemi et al. 2003:119). Skogsfinska bosättningar har funnits från Västergötland i söder till Västerbotten i norr, och variationen har varit stor vad gäller bl.a. försörjningssätt och graden av kontakt med majoritetsbefolkningen. Där den finska bosättningen var gles, som i Södermanland och Närke, blev försvenskningen snabb, medan språket fortlevde i flera hundra år i isolerade områden med stor sammanhängande

[1] Kettunen (1909:IV) föredrar termen *skogsfinska* (*metsäsuomi*) framför *värmlandsfinska*, använd av Aminoff (1876), eftersom språket talades även på norska sidan gränsen. Andersson (2015) följer Kettunen, medan Mägiste (1948, 1960) och Taipale (2005, 2018) använder båda termerna synonymt; här ses *värmlandsfinska* närmast som en hyponym till *skogsfinska*.

[2] Det är f.ö. inte alltid uppenbart hur den skogsfinska migrationen ska skiljas från annan finsk flyttning västerut över Östersjön före 1809 (jfr DSK:27f, 39; Wedin 2007:25ff; Welinder 2016:56; Keinänen & Wedin u. utg.:16f).

finsk bosättning i bl.a. Hälsingland och Dalarna, och alldeles särskilt i norra Värmland där de sista modersmålstalarna dog omkring 1970. Värmlandsfinskan är därför också naturligt nog den bäst dokumenterade – och egentligen den enda dokumenterade – av de skogsfinska varieteterna, främst tack vare forskare från Finland.

3 Forskning om finnskogar

Forskning om skogsfinnarna har pågått i omkring 200 år – hur länge beror delvis på hur ”forskning” definieras – och det ackumulerade resultatet inom olika discipliner uppvisar en ”förvirrande mångfald” (Tarkiainen 2001:7). Inte minst har svedjebruket och den materiella kulturen med rökpörten m.m. tilldragit sig forskningens intresse, liksom även flyttnings- och etableringsprocessen.[3] Många amatörforskare, inte minst släktforskare, har ägnat sig åt den skogsfinska kulturen, och det finns en stor mängd populärt hållen lokal historik och dessutom en hel del skönlitteratur (antalet finnskogsromaner lär vara närmare 100). Ett standardverk är *Det skogsfinska kulturarvet* (Wedin et al. 2001; hänvisas till här med ”DSK”) som sammanfattar finnskogsforskningens dåvarande kunskapsläge.[4] En kritisk forskningsöversikt och begreppsdiskussion görs av Stig Welinder (2016). På finska finns en tämligen nyutkommen heltäckande översikt utgiven av Migrationsinstitutet i Finland (Sappinen 2019).

Svensk och finländsk finnskogsforskning skiljer sig delvis åt såtillvida att den senare främst har varit inriktad på språk, etnologi och folkloristik (Tarkianen 1993:159–167; jfr DSK:26, Keinänen & Bjerén 2006:328f); dvs. finsk forskning verkar främst ha fokuserat på (de finska) människorna medan den svenska också intresserat sig för finnskogen som geografiskt område.[5] Denna skillnad syns även i publiceringsspråk där svenska dominerar totalt sett, men det som specifikt behandlar språket är huvudsakligen skrivet på finska.

---

[3] Nätverket FINNSAM har en skogsfinsk online-bibliografi: https://www.finnsam.org/bibliografi/default.php (besökt 23/6 2024).

[4] Keinänen & Wedin (u. utg.) – med arbetsnamnet ”På nya stigar och spår. Mångvetenskapliga perspektiv på skogsfinnarna i Skandinavien” – är delvis tänkt som en fortsättning och uppdatering av DSK. Redaktörerna har vänligen gett mig tillgång till det opublicerade manuset (tack vare Satu Gröndahls förmedling).

[5] Det är en händelse (?) som ser ut som en tanke att en utställning vid Nationalmuseet i Helsingfors benämndes ”Finnskogar – Metsäsuomalaiset” (Metsänkylä 2015); dvs. dess svenska titel syftar på området, dess finska på människorna.

3.1 Tidigare forskning om skogsfinska

Portalfiguren inom finnskogsforskningen, Carl Axel Gottlund (1796–1875), gjorde två resor i finnbygderna, 1817 och 1821, men hans reseskildringar blev utgivna först långt senare med början 1931.[6] Han upplyser regelmässigt om finskan i de trakter han besöker, men enbart i allmänna ordalag: ”[Svartnäsfinnarna] tilltalte mig på ett språk som såväl till renhet, som korrekthet, vida överträffade mitt eget” (1931:72); ”[Gräsmarksfinnarna] sade att jag talade mera skriftspråk än de” (2022:32). Gottlund, själv delvis uppvuxen i Juva (Jockas), framhöll förstås språkets savolaxiska ursprung: ”de gamla gråhåriga kunna finska […] som de bästa savolaxare” (2022:141); ”nästa[n] i varje knut taltes ram savolaxiska” (a.a.:216–17). I Rosentorp (Jämsä) i Orsa finnmark tyckte han uttalet ”mera närma sig till den Tavastländska dialekten; men måhända var detta en blotta inbillning” (1931:224). Någon gång observerar han skillnader i ordförrådet mellan värmlandsfinskan och Juva-dialekten (2022:141), och ibland återger han enstaka finska ord och fraser (t.ex. 1931:225, 2022:91), men någon egentlig genomgång av skogsfinskan som språk består han inte.[7]

Den första systematiska beskrivningen av språket gjorde Torsten G. Aminoff (1876) – även han från Savolax f.ö. – som besökte finnskogen i Värmland-Norge under några månader 1871. Han påvisade dialektens savolaxiska rötter med bl.a. diftongering (t.ex. *maa* > *moa*), bortfall av ändelse-*i* efter kort (varpå muljerad) konsonant (*mäki* > *mäk’*, *oli* > *ol’*), pronomenformer som *myö* och *työ*, reflexiv verbböjning m.m. (a.a. 200f, 214; jfr Söder 2011:21ff, Andersson 2015:39). Drygt 30 år senare kom ytterligare en savolaxisk språkvetare till Värmland, nämligen den då helt unge Lauri Kettunen som utsänd av professor E. N. Setälä skulle precisera Aminoffs beskrivning av ljudläran (Kettunen 1909:III). Kettunen skulle komma att göra totalt åtta resor till Värmland 1907–37 där han blev särskilt god vän med de ogifta syskonen på gården Juhola (/Juhoila), vilka livet ut höll fast vid det skogsfinska levnadssättet och språket (Kettunen 1960, 1971).[8]

---

[6] Gottlunds reseskildringar presenteras i allmänhet som samtida dagböcker, men de är mer eller mindre efterredigerade vid olika tillfällen. De är huvudsakligen skrivna på svenska men även i viss mån på finska och ställvis chiffrerat. Någon vetenskaplig textkritisk utgåva av dagböckerna tycks inte finnas (Gottlund 2022 är en pocketutgåva av Gottlund 2021 med likalydande text).

[7] Att som utgivarna till Gottlund 2022 (/2021) hävda att han beskriver ”inte minst det viktiga språket, savolaxfinskan” (a.a.:14) är sålunda något missvisande.

[8] Ett avsnitt ur Kettunen 1960 finns på svenska i *Tre resor i Värmlands finnbygd 1871, 1905 och 1907* (1971). Där finns också reseskildringen ur Aminoff 1876, men inget av det som specifikt rör språket, samt Väinö Salminens minnesbilder från en Värmlandsresa 1905.

På 1930-talet besökte flera forskare från Finland de fåtaliga återstående talarna av värmlandsfinska, huvudsakligen i folkloristiskt och lexikalt syfte (Metsänkylä 2015:22ff; Virtaranta 1986).[9] Professorn i finsk-ugriska språk i Lund, Julius Mägiste, intervjuade sedan 1947–1950 de återstående omkring 40 talarna (Mägiste 1948, 1960), även om hans huvudsakliga forskning i Värmland gällde de finska ortnamnen. Även Pertti Virtaranta, finsk lektor i Lund 1948–55, besökte flera gånger Värmland för att dokumentera finsktalande (se Virtaranta 1997; svensk översättning 2008). Pentti Soutkari, också verksam i Lund, gav i häftet *Vermlannin murretta* (1999) ut transkriberade intervjuer med två informanter (Niittaho-Jussi och Karl Persson).[10] Vidare har Riitta Taipale i sin licentiatavhandling (2005) transkriberat några av Mägistes bandade intervjuer i syfte att jämföra språket kring 1950 med Kettunens beskrivning från 1909 (en populariserad version är Taipale 2018). Aminoff 1876 och Kettunen 1909 är sålunda de enda heltäckande beskrivningarna av värmlandsfinskan som finns; en ordbok har efterfrågats av bl.a. Virtaranta (1997:146, 2008:150) men har ännu inte sett dagens ljus.

På svenska har tämligen lite skrivits om skogsfinskan. K.B. Wiklund, den förste professorn i finsk-ugriska språk i Uppsala, besökte Värmland 1894 och redogjorde för finskans utbredning i en artikel (1902), dock utan att beskriva språket närmare. I DSK redogör Milla Kujala kort (s. 146–49) för standardfinskt uttal och skillnader i ordförråd mellan öst- och västfinska men utan att specifikt beröra värmlandsfinskan, vilket Paula Andersson (2015) däremot gör kortfattat i den tvåspråkiga utställningskatalogen *Finnskogar – Metsäsuomalaiset* (Metsänkylä 2015). Under senare år har främst Torbjörn Söder intresserat sig för värmlandsfinskan (2008, 2011a:17–27, 2011b, 2013, 2019).

Inte minst efter Gottlunds storslagna (och fruktlösa) planer på att upprätta en finskspråkig kyrka och administration i den värmländsk-norska finnskogen, vilka debatterades i 1823 års riksdag (Tarkiainen 1993:139–46; Welinder 2016:28; *Segerstedts samling*:291–313), blev norra Värmland känt som skogsfinskans starkaste, och sista, fäste. Därför sökte sig forskare och andra intresserade främst till Värmland, varvid andra finnskogar kan ha hamnat i skymundan. T.ex. torde man ännu vid tiden för Aminoffs resa

---

[9] Vid ett uppsatsseminarium 6/9 2024 påpekade Satu Gröndahl att de finska folklivsforskarnas nyvaknade intresse för Värmland delvis berodde på att fältstudier i Karelen och Ingermanland omöjliggjorts efter Sovjetunionens upprättande 1917.

[10] Inspelningarna finns tillgängliga på: https://www.kotus.fi/aineistot/puhutun_kielen_aineistot/murreaanitteita/suomen_kielen_naytteita_-sarja/osat_41_-_50/osa_49_vermlannin_murretta (lyssnat 20/6 2024).

1871 ha kunnat hitta äldre finskkunniga i Dalarna och Hälsingland (Tarkiainen 1993:180f), men deras språk blev knappast alls dokumenterat (jfr *Segerstedts samling*:*passim*).[11]

3.2 Forskning om språkdöd, språkbyte och revitalisering

Ämnet för denna uppsats berör språkkontakt, språkbyte, språkdöd och revitalisering, dvs. fenomen som hör till sociolingvistiken (= språksociologin), vilken är en tämligen sen gren på det språkvetenskapliga trädet. Den uppstod delvis som en reaktion mot strukturalismen som man menade bortsåg från ”språkets sociala dimension” (Einarsson 2004:18), med Joshua Fishman som en av de första framträdande sociolingvisterna.[12] De senaste 60–70 åren har det producerats en omfattande forskning som det inte finns möjlighet att redogöra för här, men som exempel på specifika studier kan nämnas Dorian (1978) och Gal (1979) om språkbyte, Huss (1999) om revitalisering, samt Crystal (2000) om språkdöd generellt. Sociolingvistiska teorier var sålunda knappast aktuella för forskare som Aminoff (1876), Kettunen (1909) eller Mägiste (1948), även om de och flera andra – inte minst Gottlund (1931, 2022) – gjorde många språksociologiskt relevanta observationer, t.ex. vad gäller attityder till finskan (jfr Einarsson 2004:19ff). Taipale (2005) använder en del språksociologisk teori i tolkningen av sitt material, vilket dock insamlats av en äldre forskare.

Frågan varför ett språk dör är synnerligen komplex, och det har visat sig svårt att fastställa en huvudorsak: ”there are too many factors involved, variously combining in different regional situations” (Crystal 2000:70). Frågan skulle också kunna formuleras ”Varför väljer en viss föräldrageneration i en minoritet att inte föra modersmålet vidare till sina barn?” Ett stort antal faktorer spelar in, såsom antal talare, de inblandade språkens status, skolspråk, utbildningsnivå, giftermålsmönster och kultur i vid mening (inkl. religion), liksom försörjningsmöjligheter, flyttningsrörelser och andra samhällsförändringar (industrialisering, urbanisering etc.).

En språkminoritet är överhuvudtaget känslig för förändringar. Är området som den bebor ekonomiskt svagt utvecklat förlorar den talare genom utflyttning, vilket bl.a. Tornedalen har fått uppleva, där exempelvis Pajala förlorat nästan halva sin befolkning på 50 år: Från omkring 11000 invånare år 1970 till cirka 6000 år 2020.[13] Om föräldrarna anar

---

[11] Gustav Pålsson (f. 1868) berättade för Mägiste (1948:36) hur han i ungdomen i en by i Orsa finnmark träffade ett äldre par som talade finska.
[12] https://en.wikipedia.org/wiki/Joshua_Fishman (läst 7/9 2024).
[13]Se: https://sv.wikipedia.org/wiki/Pajala_kommun (läst 14/8 2024).

att barnen hursomhelst kommer att lämna det egna området kan det minska viljan att lära dem hemspråket. Detta kan i sin tur bli en självuppfyllande profetia såtillvida att de ungdomar som inte behärskar minoritetsspråket blir mer flyttbenägna eller blir mindre intresserade av att återvända efter studier o. dyl.[14] Om minoriteten å andra sidan bebor en ekonomiskt expansiv region flyttar majoritetsbefolkning in i sådan omfattning att minoritetsspråket marginaliseras, något som skett bl.a. i Helsingfors tidigare helt svensktalande omland (Tandefelt 1988). En språkminoritet är också känslig för attityder, vilka naturligtvis uppstår i samspel med sociala faktorer (se vidare avsnitt 4.2 nedan).

4 Språkbytet

I viss mening började försvenskningen redan när den förste svedjebonden klev i land på andra sidan Östersjön, och den pågick sedan kontinuerligt under skogsfinskans hela levnadstid. Gottlund fick sålunda på sina resor uppleva språkets alla stadier från full vitalitet till utslocknande. Från byar där alla talade finska – ”[I Lekvattnet] taltes ej annat än finska, äfven kunde ej barnen annat” (2022:279) – via orter där enbart de gamla gjorde det – ”här i byn [i Nås finnmark] kunde allt gammalt folk finska” (1931:317) – till områden där finskan dött ut: ”Här bodde ännu finnar, ehuru de icke mera kände till det finska språket” (a.a.:320).

En relevant fråga är varför språkbytet i norra Värmland skedde framförallt 1850–1900. (I avsnitt 4.3 nedan görs en jämförelse med övre Dalarna och Tornedalen där språkbytet har ägt rum huvudsakligen under efterkrigstiden.) Som nämnts ovan i avsnitt 3.2 är ett språkbyte en komplex process som berör allmän och specifik samhällsutveckling. För värmlandsfinnarnas del handlar det t.ex. om övergången från svedjebruk till åkerbruk/skogsbruk, bolagsuppköp av skog, Laga skifte, giftermålsmönster och status, befolkningsökning och periodvis missväxt med påföljande utflyttning m.m. (Bladh 1995). Folkskolan, som infördes 1842, var dessutom helsvensk i de skogsfinska områdena.

En företeelse som bidrar till att bibehålla ett minoritetsspråk är endogami – gifte inom den egna gruppen – vilket gynnas av stora skillnader mot majoriteten i försörjningssätt, kultur och språk, liksom av isolering (jfr väglösheten i norra Värmland). Detta har uppenbart medverkat till finskans bevarande: ”För många av de skattlagda finnhemmanen, exempelvis

[14] I svenska Tornedalen övergav, generellt sett, flickorna finskan som gemensamt språk tidigare än pojkarna, och de har också varit mer flyttbenägna.

Multtjärn, Röjdoset och stora delar av Nyskoga socken, var giftermålsfrekvenserna mellan svenskar och finnar mycket låga ända till slutet av 1800-talet" (Bladh 1995:220–21). Särskilt de mer välbeställda finnarna bildade alltså en tydligt avgränsad etnisk grupp, medan gränsen mellan finnar och svenskar bland de fattigare torparna tenderade att upplösas under 1800-talet (jfr Söder 2008:362f, Keinänen & Wedin u. utg.:319). Begreppet "finnadel" syftade på dessa välmående finska bönder som tenderade att gifta sig inom gruppen (Axelson 1852:81). Till slut krympte denna grupp till en gård: Juhola. Föräldrarna till de sex syskonen som Kettunen lärde känna där 1907 var kusiner, och själva kunde syskonen inte hitta lämpliga (finskspråkiga) partners utan valde att bo kvar i föräldrahemmet ogifta: "Suomalaisia ei ollu ja ruohtalaisia tai norjlaisia ei myö huolittu" (citat i Kettunen 1960:35).[15]

Det stora språkliga avståndet till svenskan kan ha fungerat skyddande för finskan så länge denna var det dominerande språket i ett område men kunde slå åt andra hållet när en ny föräldrageneration blivit tillräckligt kompetent i svenska för att kunna uppfostra sina barn på detta språk.[16] Avståndet mellan språken gör att "kostnaden" blir hög om man ska hålla liv även i finskan, som dessutom hade svagt ideologiskt stöd i det omgivande samhället. Inte minst tycks det som att kyrkan spelade en avgörande roll för att sprida en negativ attityd till modersmålet bland skogsfinnarna (se 4.1 nedan).

4.1 Skogsfinskan och kyrkan

Reformationen bidrog delvis till att stärka folkspråken eftersom Bibeln översattes och läskunnigheten efterhand ökade bland allmogen. Enligt 1686 års kyrkolag, och en kunglig resolution från år 1723 (Anderzén 2007:129), ålåg det föräldrarna att se till att deras barn lärde sig läsa innantill i katekesen m.m., och läsförmågan var allmän långt före folkskolans tillkomst; uppskattningsvis kunde 70–90 procent av befolkningen läsa vid mitten av 1700-talet.[17] Gottlund gjorde ofta observationer om finsk och/eller svensk läskunnighet bland skogsfinnarna, t.ex.: "Han kunde läsa som en kung i finsk bok" (2022:250).

---

[15] Den äldsta systern var gift och bosatt på en granngård, och det är ättlingar till henne som nu äger Juhola gemensamt.

[16] I västra Bretagne förblev befolkning i stort monoglott bretonsktalande fram till början av 1900-talet. Det stora språkliga avståndet till franskan gjorde att förfranskningsåtgärderna länge blev ineffektiva, men med modernisering, och längre skolgång, har språkbytet gått snabbt under andra halvan av 1900-talet (Plenier 2010:83ff).

[17] Se: https://popularhistoria.se/samhalle/utbildning/hog-laskunnighet-redan-fore-folkskolan (läst 8/8 2024).

Reformationen var emellertid tveeggad: De folkspråk som upphöjdes till skriftspråk förstärktes, men de övriga utsattes för ett ökat tryck från ”maktens språk”. Inom t.ex. det danska riket blev isländska kyrkospråk till dels i kraft av ett redan etablerat skriftspråk, men det språkliga avståndet till danskan bidrog säkert också. Däremot menade myndigheterna uppenbarligen att bibeldanskan var begriplig inte bara i t.ex. Jylland eller Skåne utan även i Norge och på Färöarna. Och om Kalmarunionen ännu ägt bestånd vid reformationen är det fullt möjligt att danska blivit kyrkans språk även i Sverige.

Svenska blev dock kyrkospråk i det svenska riket förutom för dess finskspråkiga invånare, vilka ”äro af et ifrån svenskan aldeles skiljachtigt språk” (riksdagsresolution 1734; citat i Keinänen & Wedin u. utg.:350), och vilka därför av praktisk nödvändighet fick sin kyrkogång på modersmålet. Detta gällde emellertid inte finnskogarna, för även om enstaka finskspråkiga präster var verksamma där periodvis permanentades inte den finska verksamheten (DSK:141).[18] En av dessa präster var Johan Schaefer, född i Åbo 1657 och prost i Gävle från 1690, som under 30 år bedrev kristendomsundervisning bland finnarna i Gästrikland och Hälsingland (Tarkiainen 1990:215ff).

Också i Bergslagen förordnades decennierna kring 1650 tvåspråkiga präster för de talrika finnarna inom gruvnäringen, men det sågs som övergångslösningar och de kyrkliga myndigheterna tillhöll upprepat finnarna att lära sig svenska (Keinänen & Wedin u. utg.:274f). De hotades t.o.m. med utvisning till östra rikshalvan, som när Karl XI i ett plakat 1682 uppmanade de finnar ”hwilka uthi skogarna i Helsingeland hafwa sitt tillhåls […] swänska språket att lära [med mindre] the sigh til Finland hwadan the komne ähro, förfoga månde” (citat i Lööw 1985:67–68; jfr Keinänen & Wedin u. utg.:350f).[19] Sådana hotelser upprepades många gånger – för finnarna i Värmland bl.a. 1719 och 1732 (Mattsson 1996:47) – men inget tyder på att utvisningar någonsin ska ha verkställts.

För det karolinska enväldets ”lutheransk-fundamentalistiska” enhetsstat blev skogsfinnarna ett problem, ty om de inte behärskade trons grunder riskerade de enligt kungen ”ewig siälawåda” för sig och sina barn. Det var vidare prästernas uppgift att på husförhören

---

[18] Wales är intressant i detta sammanhang. Landet hade slutgiltigt införlivats med England under 1400-talet, och engelska införts som administrativt språk. Men i och med reformationen översattes bibeln till walesiska (1588) som blev kyrkospråk eftersom menigheten inte förstod engelska; den rätta tron var fortfarande viktigare än det rätta språket. Häri ligger en del av förklaringen till att walesiskan överlevt bättre än de andra keltiska språken (Williams 1979:134f).

[19] Möjligen var dock denna ”anti-finskhet” delvis en föreändning i syfte att minska svedjebruket som man efterhand ansåg undandra resurser för bergshanteringen (Lööw 1985:68; Sappinen 2019:301; Keinänen & Wedin u. utg.:278, 308).

kontrollera att församlingsborna rätt kunde sina kristendomsstycken. För en prästman som Schaefer var drivkraften sålunda finnarnas själsliga väl, för vilket han stod till svars inför Gud, snarare än omsorg om finska språket som sådant (Tarkiainen 1990:216; Keinänen & Wedin u. utg.:294).

Schaefers finskspråkiga parallellverksamhet mötte visst motstånd bland enspråkiga kolleger, kanske främst då den ansågs skapa ”oreda” i den kyrkliga organisationen men den kunde också innebära ett ekonomiskt avbräck för dem. Prästerna tenderade därför, enligt en rapport av Schaefer 1693, att överskatta finnarnas svenskkunskaper, vilket i sin tur delvis kan ha berott på att de främst var i kontakt med de finska husbönderna som hade ”Commercier med de Svänska, och måste nödvendigt i handel och vandell lära Explicera sig på Svenska” (citat i Tarkiainen 1990:217). Kvinnorna och barnen var däremot i allmänhet enspråkigt finska. Den särskilda medeltilldelningen för finskspråkig verksamhet i Gävleborg upphörde hursomhelst 1719, bl.a. med hänvisning till att finnarnas kunskaper i svenska förbättrats (Keinänen & Wedin u. utg.:303).

Vad gäller Värmland under 1600-talet är det bekant att en finskkunnig präst, Petrus Gyllenius, som studerat vid Åbo akademi i åtta år, var verksam i finnbygden och ibland predikade på finska. Enligt studentmatrikeln studerade totalt 58 blivande präster från Karlstads stift i Åbo 1633–1776, men i vilken mån de lärde sig finska – eller hade skogsfinskt påbrå – och sedan använde sig av finskan i Värmland är okänt (a.a.:330). Under 1700-talet diskuterades upprepade gånger i riksdagens prästestånd värmlandsfinnarnas ”ovilja” att lära sig svenska och hur själavården därav blev lidande. Förutom språksvårigheter bidrog även de långa avstånden till kyrkan (upp till åtta mil), ofta i väglöst land, till att skogsfinnarnas kyrkobesök blev sporadiska, trots kyrkoplikten.

Konflikten kring värmlandsfinnarnas kyrkospråk kulminerade med Gottlunds kampanj för en finskspråkig församling och en kyrka centralt placerad vid sjön Röjden precis på gränsen mellan Sverige och Norge. Den kyrkliga organisationen förstärktes förvisso i finnbygden med nya kapellförsamlingar bl.a., men prästerna var enbart svenskspråkiga. Så möjligen blev Gottlunds insats här kontraproduktiv, men slutresultatet – dvs. att finskan försvann – hade säkert blivit detsamma i vilket fall (Keinänen & Bjurén 2006:312).[20] Med folkskolan 1842 tog försvenskningen ytterligare fart även om det i ett krympande område fortfarande fanns barn som vid skolstarten var enspråkigt finska.

---

[20] Om Gottlunds insats, se även: https://finsk.no/index.php/no/sverige/finnskogene (läst 14/8 2024).

Det verkar alltså finnas viss grund för det ofta upprepade påståendet att prästerna i Värmland motarbetat finskan. T.ex. fick Gottlund höra att finskans försvinnande ”var presternas fel, hvilka gräla på dem [finnarna], och förbjuda dem att lära sina barn finska” (1931:260), och han ansåg att finnarna ”martyrerades […] af prästerskapet […] som med all andans magt [sökte] utrota deras språk” (2022:282; jfr Salminen 1971:29, Keinänen & Bjerén 2006:310, Andersson 2015:37). 100 år senare sade Olli Vilhunen (Olov Olovsson) i Suomen Kuvalehti att han fått lära sig finska i smyg ”sillä lastensa kanssa he [vanhemmat] aina pappien pakosta puhuvat ruotsia” (Lampén 1928).

4.2 Sociala faktorer: Attityder till finskan

Attityder till språk tycks vara en del av den fundamentala mänskliga språkkompetensen och ingå i växelverkan med sociala faktorer (Einarsson 2004:203–22): Generellt sett värderas språk (dialekter, varieteter) vars talare besitter makt och ekonomiska resurser, högre än språk som talas av socialt marginaliserade grupper.[21] Detta syns på låneord vilka oftare hämtas från språk med hög prestige än med låg; jfr svenska som under hansatiden lånade från plattyska, under reformationstiden från högtyska, under upplysningstiden från franska och i nutiden från engelska men som har ytterst få lån från grannspråket finska (Benckert 1979). Att medvetet utveckla positiva attityder till sitt minoritetsspråk är sålunda ”one of the most important initiatives to be achieved in the task of language preservation […]. Languages decline when these positive attitudes are missing” (Crystal 2000:81).

En vanlig nedvärderande tankefigur är följande: ”X är inget riktigt språk, bara en blandning mellan Y och Z”.[22] (Sådana yttranden bortser från att alla språk är blandade, inte minst t.ex. vår tids högstatusspråk engelska.) Detta är i hög grad relevant för skogsfinskan. När den Åbofödde pastorn Johan Ahlberg kring år 1800 tillskrev präster i Hälsingland/Medelpad för att utröna om finska ännu talades i området fick han oftast bara vaga besked. Men vad alla säkert visste var att om den talades så var den ”korrupt”:

> Men alla komma däri öfverens at deras [finnarnas] språk genom ett långt vistande bland svenskar alldeles förgåtts eller ock urartadt sig från stammodren. […] Alla präster som i detta

[21] Ett marginaliserat språk kan emellertid få s.k. omvänd prestige som ett uttryck för solidaritet inom den egna gruppen.

[22] Så ansåg sig en dansk politiker på 1840-talet veta att färöiskan ”ikke kan kaldes et Sprog, da det kun er en Mundart eller Dialect, som bestaaer af en Blanding af Islandsk og Dansk” (citat i Grundtvig 1845:36; jfr Arola et al. u. år:5).

> ämne besvarat mina bref, hafva sagt at språkedt är utdött eller aldeles förblandat. (Ur brev till Porthan; citat i Keinänen & Wedin u. utg.:305)

Det är inte ovanligt att talare av ett minoritetsspråk börjar se på sitt modersmål med majoritetens negativa ögon, vilket Gottlund kunde konstatera i Svärdsjö: ”Ja de [svenskarna] påstodo, hvad äfven finnarne slutligen trodde, nemligen att deras språk icke nu mera var finska, utan ett annat slentorianspråk [*sic!*[23]], som ingen Finlands finne förstår” (1931:73).[24]

Denna fördom har visat sig seglivad. Folklivsforskaren Väinö Salminen samtalade 1905 i Östmarks kyrkby med en äldre kvinna som ännu flytande ”språkade sitt modersmål”. Några yngre släktingar med främst passiva finskkunskaper förvånade sig då över hur väl de ändå förstod Salminens och kvinnans konversation. I sällskapet fanns också ”en groggsörplande svensk [som] grinade styggt [och] menade att skogsfinnarna inte talade begriplig finska” fastän Salminen uppenbarligen förstod dem (1971:47–48).[25] Och sommaren 2024 (18/7) berättade en ung guide på Finnskogscentrum i Lekvattnet (Torsby) att den finska Gottlund mött i Värmland var ”en för honom obegriplig blandning av gammelfinska och värmländska”, ett påstående som helt saknar täckning i Gottlunds reseberättelser.[26]

För Sanna Auramo Paaer, reporter på SVT Uutiset och sommarfinnskogsbo (numera dessutom projektanställd på Norsk skogsfinsk museum), är denna nedvärderande diskurs om värmlandsfinskan välbekant (muntligen 19/7 2024). Men hennes entydiga uppfattning är att t.o.m. några av de sista värmlandsfinnarna (t.ex. Niittaho-Jussi och Karl Persson) talade en (savolaxisk) finska som var ett fullödigt modersmål – och helt begriplig för en finne – även om de ibland pga. bristande övning hade svårt att hitta ord etc.[27]

En annan intressant företeelse är verbet ”att finska” i värmländsk dialekt. En svenskspråkig skjutsbonde berättade för Gottlund ”att finnarne *finskade* så mycket, dvs. bröto på finska, då de talte svenska” (2022:515; kursiv i orig.). Fortfarande används verbet om folk från främst Nyskoga-trakten som talar med en speciell intonation, olik den för

---

[23] Troligen avses *slenterian* (= slentrian).
[24] I Bengt Pohjanens pjäs Kuutot från 1987 säger en av rollfigurerna, Sune, apropå försöken att höja tornedalsfinskans status: ”Se [meänkieli] ei ole ko tätä ruutvälskaa… met ossaakhaan suomea” (2017:47).
[25] Salminen gör dock en poäng av att denne man ”som yvdes över sin svenskhet” (1971:47) haft en finskspråkig mor. Han blir därmed ett bra exempel på hur den som lyckats bli ”svensk” förnekar/föraktar sitt finska ursprung.
[26] Gottlund träffade givetvis många som behärskade finska dåligt och av den anledningen blandade språken. Men de som främst (eller enbart) talade finska förstod han utan vidare: ”hon talte som en drottning och hade en skön, flytande finska” (2022:366).
[27] Kettunen träffade Niittaho-Jussi första gången 1926 och säger att denne först talade finska ”vähän kankeasti” pga. bristande praktik, men ”muutaman päivän perästä kankeus oli poissa” (1960:94).

värmländskan vanliga (Åse Persson, Lekvattnet, muntligen 9/7 2024).[28] (Om finskt substratum i värmländska dialekter, se Broberg 1973:64–71.)

4.3 Jämförelse med Tornedalen och Ovansiljan

4.3.1 Tornedalen

Det ligger nära till hands att jämföra skogsfinnarna med en annan inhemsk finsk minoritet i Sverige, nämligen tornedalingarna. I förhållande till kyrkan är skillnaderna stora eftersom västra Tornedalen fram till 1809 ingick i området med finskt kyrkospråk, och finskspråkigt kyrkoliv fortsatte där länge efter riksspränggningen. Dessutom blev finska det viktigaste språket för den inomkyrkliga laestadianska väckelsen, vilket storligen bidragit till dess överlevnad i Norrbotten (Anderzén 2007; Arola et al. u. år:8). Även folkskolan var till en början finskspråkig innan den försvenskades genom speciella statsskolor 1888, bl.a. eftersom myndigheterna då hade börjat se den finskspråkiga gränsbefolkningen som en säkerhetsrisk i förhållande till Ryssland (Huss & Wande 2006:233f). Men hela 1800-talet ut krävdes kunskaper i finska för studier vid lärarseminariet i Haparanda (a.st.).

Trots trycket från den helsvenska skolan, och trots alla genomgripande samhällsförändringar, dominerade finskan som allas (även barnens) gemensamma talspråk helt fram till mitten av 1900-talet. Men sedan har försvenskningen gått snabbt, något som statistik över enspråkigt finsktalande vid skolstarten visar: 72% år 1945, 38% 1957, 16% 1965, 1% 1976 (a.a.:239). Närheten till Finland har något bromsat försvenskningen, inte minst genom giftermål över gränsen (*poikkinainti*), och de som talar tornedalsfinska (*meänkieli*) flytande idag och är yngre än cirka 50 år har i allmänhet en förälder från Finland (oftast modern): ”Uten et Finland hadde meänkieli som språk […] ikke bestått” (Isaksson 2021:217).

Den ofta snabba försvenskningen – Generation 1 (enspråkigt finsk) > Generation 2 (tvåspråkigt fi/sv) > Generation 3 (enspråkigt svensk) – har för många i generation 3 medfört bristfällig kontakt med mor- och/eller farföräldrar, något som bl.a. skidåkaren Charlotte Kalla vittnat om (Imerslund 2021:243ff).[29] Det verkar alltså på kort tid ha uppstått ett socialt

---

[28] Enligt Keinänen & Bjerén (2006:311) ska ”att finska” även kunna betyda ’prata strunt’. De anger som källa Noreens *Ordbok öfver Fryksdalsmålet*, men där finns enbart betydelsen ’tala finska’ (1878:25).

[29] Se även: https://www.mtvuutiset.fi/artikkeli/charlotte-kalla-paljasti-yhden-suurimmista-suruistaan-serkkuni-pystyi-puhumaan-suomea-isovanhempieni-kanssa/8277592#gs.dlp9ah. Samt: https://fi.wikipedia.org/wiki/Charlotte_Kalla (läst 14/8 2024).

tryck att man skulle prata svenska med barnen, och plötsligt gjorde ”alla” det.[30] Att sådana språkbytesprocesser kan vara synnerligen snabba finns dokumenterat från många håll (Crystal 2000:79).

Olika försök att revitalisera tornedalsfinskan har gjorts och görs, och ett visst intresse hos yngre för språket kan märkas, vilket uppmärksammas ibland i media.[31] I sin stora tvåspråkighetsstudie förutspådde Rönmark & Wikström (1980) att Tornedalen skulle vara försvenskat inom ett par generationer. Idag, 45 år senare, är försvenskningen inte avslutad, men den fortgår likafullt. Och när myndigheterna nu tycks vara på väg att uppnå målet att försvenska Tornedalen har en ”attitydrockad” ägt rum, så att offentliga medel nu satsas på finskans bevarande. Detta kan av äldre tornedalingar upplevas som ”ett steg tillbaka”, vilket dåvarande utbildningsministern Thomas Östros (f.d. Waaranperä) år 2000 fick erfara då han berättade för sin tornedalske far att meänkieli skulle få officiell status som minoritetsspråk: ”Först förbjuder ni oss att prata vårt språk i skolan och nu ska barnen i stället tvingas prata det gamla språket igen. Hur ska ni egentligen ha det?”[32]

Men även om attityderna till tornedalsfinska/meänkieli blivit mer positiva, fortsätter den faktiska kompetensen och bruket att minska. Enligt Arola et al. (u. år:5) är det ”a seriously threatened language with only a handful of children learning it as a mother tongue.” Det försvinner alltså hela tiden fler talare än det tillkommer nya.

4.3.2 Övre Dalarna/Ovansiljan

Ovansiljan består av sju socknar, med Mora som historiskt centrum, vilkas folkmål länge varit kända för sin egenart, bl.a. i form av bevarade fornsvenska arkaismer såsom personböjning av verb och kasusböjning av nomina. På senare tid har särskilt målet i Älvdalen (älvdalska) blivit känt som säreget och unikt, men också det ingår i ett dialektkontinuum med grannsocknarnas mål (Levander 1925:29).[33]

Den första beskrivningen av Ovansiljansmålen (= dalska) gjordes av Orsabördige universitetsbibliotekarien i Uppsala, Johan Eenberg, i två uppsatser 1693 och 1702. Han

---

[30] Charlotte Kallas far har i efterhand beklagat att han inte lärde sina barn finska; se: Tv-dokumentären ”Sanningen ska fram: 2. Vårt språk dög inte.” https://www.svtplay.se/video/j3pWVLd/sanningen-ska-fram/2-vart-sprak-dog-inte?video=visa&position=9 (sett 10/8 2024).

[31] Se t.ex.: https://sverigesradio.se/artikel/nuoret-haluava-oppia-meankielta-into-ei-ennaa-tule-vanhemilta (lyssnat 24/8 2024).

[32] ”Det var viktigt att bli sedd som svensk”. Intervju med Östros i SvD 12/1 2016.

[33] Som ett kuriosum kan nämnas att Gottlund passerade Ovansiljan på sin resa 1817 och kom då ”för första gången i tillfälle att få höra Orsa-målet” (1931:231) och att i Älvdalen få höra ”ett långt samtal […] på ett språk, som jag icke förstod” (a.a.:248).

förordade där kristendomsundervisning på dalska eftersom ”barnen och qvinfolken serdeles […] uti den brukliga Svänskan är mycket okunnig” och inte förstår svensk predikan och katekes. Han hänvisade även till den ”publique faveur, som de finske och Lifländske nationer” sedan en tid åtnjuter – dvs. att finska och lettiska blivit kyrkospråk – och han menade att samma ynnest i Dalarna skulle tjäna ”till conservation af Dalske språket (som är en qvarlåtenskap af det gambla Götska)” (2011:7).

Därav blev dock intet. Dalfolket fick lära sig förstå svenska, som ju förvisso är ett besläktat språk, och de har liksom alla andra talare av särpräglade (svenska) dialekter tvingats lära sig maktens språk. Därtill tvingades även de från Danmark erövrade områdena när kyrkospråket byttes ut från danska till svenska efter 1658. Till saken hör också att den svenska s.k. Vasa-bibeln var arkaiserande redan vid sin tillkomst 1541, och den blev förstås allt mer ålderdomlig i relation till modern svenska – och därmed allt mer svårbegriplig – under sina nära 400 år som officiell kyrkobibel (Wollin 1991).

I Ovansiljan råder (/har rått) en tvåspråkighet som påminner om Tornedalen; dvs. man ”dalskar” (’pratar dalska’) med dem man känner och ”svenskar” (’pratar svenska’) med utomstående och i offentliga sammanhang, som t.ex. i skolan. Ännu för 100 år sedan kunde man träffa på enspråkiga ”i synnerhet hemmasittande kvinnor […] som visserligen med någon svårighet förstodo ’svenska’, men näppeligen själva kunde producera en enda mening på annat språk än Älvdalsmål” (Levander 1925:29). Och så fort barnen hade kommit ut på skolgården (i Åsen, Älvdalen) övergavs ”ögonblickligen den stela, krångliga svenskan och hembygdsmålet sätter fart på tungorna” (Levander 1909a:41). Men att skolbarnens talspråk skilde sig avsevärt från standardsvenska gällde på många håll i början av 1900-talet, och även om denna skillnad var särskilt stor i Ovansiljan var det en gradskillnad, inte art. (Något totalt brott i kommunikationen mellan svensktalande barnbarn och dalskatalande mor-/farföräldrar som i Tornedalen lär knappast ha förekommit i övre Dalarna.)

Även Ovansiljan har försvenskats under efterkrigstiden. En stor enkät som genomfördes av föreningen Dalmålsakademin 1999 rörande språket hos barn i åldern 4–12 år visade på ”ett folkmål i kris” eftersom bara ett fåtal av barnen kunde dalska; Älvdalen: 13%; Mora: 4,5%; Orsa: 2,5%.[34] Idag är siffrorna för samma åldersgrupp helt säkert ännu lägre, i Orsa-Mora troligen 0% (Ringmar & Olander 2018:234). I Älvdalen har de senaste åren bedrivits en revitaliseringskampanj (med betydande finansiering från bl.a. Arvsfonden), som fått stor

[34] Se: ”Dalmålet – ett folkmål i kris!” Debattartikel av Thorsten Holm i Falu-Kuriren 22/5 2001.

medial uppmärksamhet och som kanske kunnat bromsa tappet av talare något.[35] En komplikation i Älvdalen är vidare att de fåtaliga yngre som talar dalska gör det i en svenskpåverkad form som ofta avviker från det kodifierade språket i t.ex. *Älvdalsk grammatik* (Åkerberg 2012, som bygger på Levander 1909b) och i ordböcker (Steensland 2021). Så även om det i slutet av innevarande sekel kanske ännu finns några som talar dalska, kommer detta språk säkert att vara tämligen olikt den ”klassiska” älvdalskan.

4.4 Fonetisk exkurs: Klusiler och klichéer

Något som alla beskrivningar av värmlandsfinskan lyfter fram är realiseringen av finskans tonlösa, icke-aspirerade klusiler *p* [p], *t* [t], *k* [k]. De tonande motsvarigheterna *b* [b] och *g* [g] saknas i ursprungliga finska ord, medan *d* [d] finns fr.a. som svagstadium av *t* (samt i ord som *edes*, *edelleen* osv.), även om det i allmänhet inte uttalas [d] i ”genuina” dialekter. I svenska (/norska) finns alltså distinktionen tonande vs. tonlös klusil vilken saknas i finska, t.ex. ***b**ar-**p**ar*, ***g**ul-**k**ul* osv., vartill kommer att de tonlösa initiala klusilerna är aspirerade på svenska ([p^h], [t^h], [k^h]) men inte på finska; ett låneord som *pasta* uttalas alltså [p^hasta] på svenska men [pasta] på finska (och på italienska). De finska klusilerna delar sålunda särdrag med både de tonande och de tonlösa svenska.

Att finsktalande har svårigheter med distinktionen tonande vs. tonlös klusil är något skandinaver lätt observerar, som t.ex. en norsk präst 1786: ”Deres (skogfinnenes) forbyttelse af haarde bokstaver med bløde og bløde igjen med haarde, saasom *b* med *p*, og *p* igjen med *b*, *k* med *g* og *g* med *k*, *d* med *t* og *t* med *d* o.s.v. er forunderligere” (citat i Keinänen & Wedin u. utg.:172; kursiv i orig.); Maximillian Axelson noterade detsamma på resa i finnskogen (1852:81).[36] Klusilerna kan därför fungera som ett lackmuspapper för att fastställa graden av svensk (/norsk) påverkan på de värmlandsfinska informanternas talspråk.[37]

Däremot behöver *b*, *d*, *g* i tidiga *skriftliga* exempel på värmlandsfinska inte nödvändigtvis återspegla ett tonande uttal hos skribenten. (Jfr stavningen av klusiler i ”vanha kirjasuomi”, t.ex. *Ruotsin Wal**d**acunnan Laki* från 1759.[38]) Den som lärt sig skriva på svenska (/norska) kan ha svårt att avgöra vilket grafem som bäst motsvarar de finska tonlösa,

---

[35] Se: https://www.ulumdalska.se/ (läst 11/8 2024).
[36] Klusilförväxlingen blir därmed en schablon för att markera finsk brytning: ”’***T**u* kan få kaffe och ***p**akelser*!’ svarade den härom tillsporda matmodren. Kaffe och bakelser nå väl” (Axelson 1852:75; kursiv/fetstil MR).
[37] En egen observation är att vissa tornedalingar med flytande finska men med svenska som förstaspråk kan ha tonande klusiler, vilket talare med finska (/meänkieli) som modersmål inte har.
[38] Se: https://kielikello.fi/virtuaalinen-vanha-kirjasuomi/ (läst 14/8 2024).

icke-aspirerade klusilerna: ⟨b⟩ eller ⟨p⟩ osv.? Paula Andersson (2015:39) hävdar t.ex. att Heikki Hannunpoikas (Hans Hansson) stavning i ett brev till A. Segerstedt 1887 skulle bero på tonande klusiler i hans tal: ”de hårda konsonanterna *k*, *t* och *p* har blivit mjukare (tonande) och uttalas ofta som *g*, *d* och *b*” (2015:39). Men detta är troligen ett felslut för Heikki tillämpar genomgående svensk ortografi, t.ex.: *båjga* (’poika’), *Gåarlåjstassa* (’Karlstadissa’), *Roåhin* (’Ruotsin’).[39] Andersson hänvisar här till Aminoff, men enligt denne förekom klusilförsvagning (fr.a. medialt) främst på de orter där språkbytet redan påbörjats:

> Muutamissa paikoin, esim. Öijärillä, on näiden muukalaiskielten [ruotsin ja norjan] vaikutuksesta koko lausumis-tapa tullut pehmeäksi, niin että kovat konsonantit k, t, p sisäänenä ovat muuttuneet pehmeiksi, esim. luboan = lupoan, hagada = hakata. *Vanhimman sukupolven puhe on kuitenkin sielläkin aivan puhdas ja kova*. (1876:199; kursiv MR)

Och mer än 30 år senare kunde Kettunen konstatera att svensk (/norsk) fonetisk påverkan var obetydlig hos dem som fortfarande använde finskan dagligen: ”ne [klusiilit] ovat paraimpien kielenkäyttäjien puheessa alkusuomalaisella kannallaan, soinnittomina, säilyneet” (1909:7–8, jfr a.a. 92).[40] Kettunen gör också en poäng av att syskonen på Juhola uttalade *b*, *d*, *g* tonlöst på svenska, ett språk som de f.ö. ogärna talade; t.ex.: ”Te e pesynnerlit, att tu tenna kong” (1960:55).[41]

Vid tiden för Mägistes dokumentation var läget annorlunda, eftersom i stort sett alla hans 43 informanter nu hade svenska/norska som dagligt språk och därmed mer eller mindre tonande klusiler i sin finska. Men variation förekom, dels beroende på position i ordet (initialt/medialt/finalt, anslutning till (icke-)tonande ljud), dels mellan informanter, och dessutom kunde en och samma informant ha variation (1948:5). Mägiste använder i sina uppteckningar även en serie halvt tonande klusiler vilka återges med kapitäler (*B*, *D*, *G*) enligt det uraliska fonetiska alfabetet (så även i Soutkari 1999 och Taipale 2005). Taipales jämförelse (2005:55) visade att den yngste informanten, Karl Persson (f. 1900), ofta hade ”autentiska” finska klusiler och i högre grad så än den 32 år äldre Gustav Pålsson.

Så frågan är om ”*värmlandsfinskan* [hade] mer eller mindre tonande klusiler” (Söder 2013:98, med hänvisning till Mägiste 1948; kursiv MR) även om dess sista talare hade det?

---

[39] I *Segerstedts samlingar* (s. 461–471) finns en 10 s. lång översättning till värmlandsfinska av samme Heikki (Hans) med konsekvent tillämpad svensk ortografi (se vidare om denna text Söder 2011b).

[40] Så påpekar Kettunen att en finsktalande kvinna fått tonande klusiler eftersom hon länge bott i Östmarks helsvenska kyrkby (1960:16), dvs. underförstått att övriga finsktalande inte hade det. Och Salminen observerar i samma ”pursvenska” by: ”Svenskan hade satt sin prägel på Pekkas uttal. K uttalades ofta som g, t som d, p som b” (1971:47).

[41] Om klusilförväxling i den värmländska dialekt som tog vid av finskan, se Broberg (1973:68f).

Något nytt system med tonande klusiler tycks inte ha hunnit stabiliseras, och de sista talarna med finska som *huvudspråk* (t.ex. syskonen på Juhola) hade av allt att döma tonlösa klusiler.

5 Språkdöden

5.1 Värmlandsfinskans försvinnande: Geografi och demografi

Den nordliga värmländsk-norska finnskogen hade sitt kärnområde mellan älvarna Glomma och Klarälven. Försvenskningens geografiska dimension innebar att det område där finskan var allas gemensamma språk ständigt krympte, likt ett smältande isflak. Enligt Wiklund (1902:15) sträckte sig det finsktalande området vid sekelskiftet 1900 cirka tre mil i nord-sydlig riktning och två mil i öst-västlig. Och som Kettunen konstaterade: ”Tuskin tarvitsee mainita, että vielä Gottlundin sekä Aminoffinkin näitä seutuja samoillessa kieliraja on ulottunut verrattomasti kauemmaksi joka suuntaan” (1909:2; jfr Kettunen 1960:44). Denna process exemplifieras i Tabell 1 nedan:

Tabell 1. Finsktalande i tre byar (från söder till norr) 1821/1871/1907.

Byar	Gottlund (1821)	Aminoff (1871)	Kettunen (1907)
Timbonäs (Gräsmark)	Äldre	Ingen	Ingen
Lekvattnet	Alla	Äldre	Ingen
Multtjärn/Viggen	Alla	Alla	Äldre/medelålders

Att uppskatta antalet finsktalande vid olika tidpunkter är inte helt enkelt, och många divergerande uppgifter förekommer i litteraturen. Gottlund (2022:510) bedömde antalet i norra Värmland (och Norge) till cirka 12000, vilket är en någorlunda plausibel siffra (jfr Tarkiainen 1993:151).

Sverige upplevde under första halvan av 1800-talet en kraftig befolkningstillväxt fr.a. på landsbygden, och i nordvästra Värmland var ökningen särskilt stark, inte minst tack vare en snabbt expanderande skogsnäring (Bladh 1995:348). Befolkningsstatistik från tre socknar visar detta tydligt:

Tabell 2. Befolkningsutveckling i tre socknar 1805–1908.[42]

Socken	1805	1865	1880	1908
Gräsmark	3063	5809	5434	3581
Lekvattnet	507	1600	1281	795
Östmark	2447	5524	5025	4039

Så även om ”isflaket” fortsatte att smälta också under 1800-talets första hälft bör den starka befolkningsökningen – t.ex. i Lekvattnet mer än en tredubbling mellan 1805 och 1865 – delvis ha kompenserat för försvenskningen i ytterområdena, varför en uppskattning på cirka 8–9000 finsktalande i mitten på seklet ter sig rimlig.

Befolkningstillväxten ledde dock till ett ökat tryck på tillgängliga resurser med åtföljande fattigdom och under 1860-talets nödår till ren misär (Sappinen 2019:283). En reaktion på detta blev utflyttning till Norrland, städerna och Nordamerika.[43] Under 1800-talets sista decennier minskade antalet finsktalande alltså inte bara därför att det område där barnen lärde sig språket hela tiden blev mindre, utan också pga. avfolkning (vilket framgår av Tabell 2). Och nu gick försvenskningen snabbt, vilket Aminoff till sin sorg noterade (1971:16):[44]

> Fastän det är naturligt, att den finska kolonien i Värmland, avskild från moderlandet, i längden inte skulle kunna bevara sin nationalitet, känns dock det finska språkets snabba försvinnande från dessa trakter nästan förfärligt för ett finskt hjärta.

Aminoff uppskattade att det återstod knappt 4000 finsktalande när han besökte Värmland-Norge 1871 (Virtaranta 1986:82), och landshövdingen i Värmland, Henrik Adolf Widmark, nämner i en rapport 1885 siffran 3000 (Tarkiainen 1993:157).

Några decennier senare var språkbytet i praktiken avslutat. Kettunen bedömde att det i början av 1900-talet fanns knappt 500 talare kvar (1960:44), Wiklund ”några få hundratal” (1902:17), medan Salminens uppskattning på 800–1000 talare (1971:90) förmodligen är i överkant. Oavsett det exakta antalet var det uppenbart att så gott som alla talare nu var

[42] Siffrorna är från Sappinen (2019:284) som har dem från Emigrationsutredningen 1910.
[43] Axelson noterade redan 1850 en längtan till ”de gyllene förhoppningarnas land hinsidan hafvet” på finnskogen, och han anade framsynt att ”[e]n större emigration från denna bygd torde sålunda snart vara att förvänta” (1852:75; jfr Mägiste 1960:164f).
[44] Aminoff kunde dock i Purastorp, invid sjön Röjden, trösta sig med att ”redan från de lekande barnen på stranden klingade de ljuva tonerna av finska i mina öron” (1971:19).

medelålders eller äldre; de fåtaliga yngre som ännu kunde finska kom från byn Viggen, och dessa utgjorde sedan majoriteten av Mägistes 43 informanter 50 år senare (1948:10).[45]

5.2 Vem var den siste värmlandsfinnen?

Vid sekelskiftet 1900 var alla bedömare ense om att värmlandsfinskan var ett döende språk som nu levde ”på övertid”. Men meningarna har gått isär om när språket faktiskt dog ut, och man har ”gång efter annan utfärdat dess dödsattest i förtid” (Broberg 1954:79). Det finns alltså en mängd olika uppgifter om vem den siste talaren av värmlandsfinska var. Detta beror förstås delvis på hur olika nivåer av språkförmåga ska bedömas och vad det innebär det att ”kunna” ett språk. Vidare spelar det en viss roll om de som yttrat sig i saken själva behärskade finska och/eller själva träffade värmlandsfinska informanter.[46]

Enligt en uppgift dog den sista enspråkigt finsktalande, ”en nittioårig gumma”, år 1920 (Linderholm 1974:73). Nitton år senare avled Johannes (Jussi) Jonsson, den siste i syskonskaran på Juhola, och även om det ännu därefter fanns finsktalande kvar avslutades med honom en epok, ”nämligen det finska som fullt levande, medveten kulturfaktor i de värmländska skogsbygderna” (Broberg 1954:80). Mägiste delade ett årtionde senare in sina informanter i en A-grupp med 27 personer, vilka någorlunda obehindrat kunde samtala på finska, respektive en B-grupp med 16 personer som hade svårt att förstå finskt tal och bara med hjälp av ”den svenska livbojen” kunde föra ett finskt samtal (1948:7).

Samtidigt som Mägiste träffade de sista värmlandsfinnarna i augusti 1947 begick filmen ”Livet i finnskogarna” sin premiär på biograf Olympia i Stockholm. Denna framgångsrika spelfilm blev en sorts höjdpunkt på nostalgisk finnskogsromantik, och nu uppstod en social beställning på ”Den siste skogsfinnen”. Och det fanns en man med naturlig fallenhet för rollen, nämligen Johannes Johansson, mer känd som Niittaho-Jussi (ur Mägistes A-grupp). Niittaho-Jussi (f. 1874) blev på ålderns höst en celebritet i såväl Sverige och Finland som i

---

[45] Lyyli Kokkonen, som 1932 besökte den värmländsk-norska finnskogen för finska Ordbokstiftelsen, mötte 20 goda talare av finska (alla utom en äldre) och ca 200 som kunde lite grann (Keinänen & Wedin u. utg.:168). En annan ordinsamlare, Astrid Reponen, uppgav i en artikel i Helsingin sanomat (”Värmlannin murretta kerätty 40 000 sanalippua”, 27/1 1933) att cirka tio värmlandsfinnar behärskade finska fullständigt och flera tiotal åldringar kunde tala språket någorlunda (a.a.:121).

[46] T.ex. träffade Gunnar Turesson – författare till *Finsk odling, dikt och musik* (1964) – många av de sista värmlandsfinnarna men lär inte ha kunnat tala finska själv, medan Kari Tarkiainen, vars modersmål är finska, uttalar sig om de sista finsktalande utan att troligen själv ha träffat några av dem (1993:164, 182).

Norge, vartill bidrog både god hälsa och gott humör ända till slutet (1965).[47]. Det är därför förståeligt att han ansetts vara ”den siste som helt behärskade fädernas språk” (Linderholm 1974:74), men kanske tillkommer den äran snarare Karl Persson (död 1968) som var ”den siste skogsfinnen som flytande talade finska” (Virtaranta 1986:109). Persson var dessutom unik som informant genom att vara född på 1900-talet (år 1900), och hade han i likhet med sin mormor blivit 101 år hade värmlandsfinskan fått leva in på 21a århundradet.

I tidskriften Finnbygden (Torsby) kan man följa hur de finsktalande decimerades: tolv personer 1967 (nr 2-67), nio 1969 (nr 1-69). År 1975 fanns endast en finsktalande person i livet som nu inte längre hade någon att samtala med: ”Finska språket klingar ej mer i Värmlands skogar” (nr 3-75). Denne siste talare, Henrik (Heikki) Olsson, dog 1980 som ”den siste på finnskogen som nödtorftigt kunde finska” (Virtaranta 1986:112).[48]

Om bedömare i början på 1900-talet var för tidigt ute med finskans dödsattest, tycks det motsatta gälla mot slutet av seklet, och ibland syns uppgifter om talare ännu på 1980-talet eller t.o.m. 1990-talet: ”Helt fram til 1990-åra levde det folk på Finnskogen som kunne gjøre seg rimelig forstått på savolax-finsk”.[49] Detta är förmodligen önsketänkande och en överdrift, ty att kunna enstaka ord och fraser ”betyder ju inte att man skulle kunna språket ens hjälpligt” (Virtaranta 2008:146). Taipale åter säger sig 1987–88 ha träffat fyra äldre personer som kunde finska hälsningsfraser, sånger m.m.: ”Heistä tunnetuin Vilhelm Henriksson ymmärsi puhumaani savon murretta” (2018:13). Enligt Taipale ska Henriksson först ha svarat på svenska men sedan även på finska, ett språk som han knappt använt på 40 år (jfr Tarkiainen 1993:182); Seppo Remes menar dock att det inte gick att kommunicera med honom på finska.[50] Vilhelm Henriksson gick bort 1996.

---

[47] I Norge gjordes det en film om Niittaho-Jussi (1956) liksom en bok (Grønoset 1957), i Sverige var han bl.a. gäst i Hylands hörna, och vid ett av flera besök i Finland fick han ta emot Lejonorden av president Kekkonen. Se: https://sv.wikipedia.org/wiki/Johannes_Johansson_Oinonen (läst 11/8 2024). Transkriberade samtal med honom finns i Mägiste (1948, 1960), Soutkari (1999) och Taipale (2005, 2018).

[48] Enligt en uppgift var Alma Gustavsson (född 1896 i S. Viggen) ”en av de sista värmlandsfinnarna att tala finska språket. Hon dog på 1980-talet.” (https://sv.wikipedia.org/wiki/Finnskog; läst 13/8 2024). Nivån på hennes finska är okänd (hon tillhörde inte Mägistes informanter).

[49] Se: https://forum.skalman.nu/viewtopic.php?t=35488 (läst 20/5 2024). Enligt Tuula Eskeland, som undersökte ortnamn i norska finnskogen 1969, fanns det då ingen där som kunde finska: ”På svenskesida har jeg truffet noen som kunne litt finsk” (Imerslund 2021:189).

[50] Se: http://seppo.re/?page_id=34 (läst 12/8 2024).

5.3 Skogsfinskans revitalisering: Liv efter detta?

Det har förvisso hänt att språk återuppstått ifrån de döda – hebreiska är det mest kända exemplet – men ingenting tyder på att denna lott väntar värmlandsfinskan, även om den är förhållandevis väldokumenterad och det därmed vore ”möjligt att återuppliva den” (Andersson 2015:54).[51] Vissa finnskogsintresserade har i och för sig lärt sig finska i varierande grad men då torde det alltid ha handlat om standardfinska, inte värmlandsdialekten (Keinänen & Bjerén 2006:321).

Vem som än var värmlandsfinskans sista talare så är den nu insomnad. Och Värmland har därmed sällat sig till landets övriga finnskogar där skogsfinnarna lever som minne. Ty det finns en livaktig ”finnskogsrörelse”, som delvis överlappar med hembygdsrörelse, släktforskning och liknande, men som också koordinerar akademisk forskning inom olika discipliner. Om allt detta går att läsa på ett närmast oöverskådligt antal internethemsidor med finnskogsanknytning.

I Norge utnämndes 1998 ”skogfinnene” till en av fem nationella minoriteter, men hur många som vill räkna sig till den gruppen, och vad detta innebär i praktiken, är oklart.[52] Det förekommer hursomhelst väldigt höga uppskattningar av ättlingar till skogsfinnar, som i ett inslag på SVT-uutiset: ”Metsäsuomalaisjärjestöjen tutkimusten mukaan voidaan arvioida, että Ruotsissa 1,7 miljoonalla henkilöllä on metsäsuomalaisjuuret, ja Norjan asukkaista noin 500 000:lla”.[53] Siffror av den storleksordningen finns även i Wikipediaartiklar o.dyl. men är tämligen meningslösa och har föranlett Welinder att ironiskt anmärka: ”En och annan miljon nutida svenskar lär kunna hitta en eller annan skogsfinne bland anorna” (2016:75).

Den skogsfinska rörelsen idag är en sorts minneskultur som vårdar ett antal byggnader (rökpörten m.m.), serverar några speciella maträtter (*mutti*/*motti* = ’nävgröt’), utropar en finnskogsrepublik i Norge varje sommar sedan 1970, hissar en egen flagga sedan 2022 och driver några muséer, främst Torsby finnskogscentrum och Norsk skogfinsk museum.[54] (Hur

---

[51] Även *manx* på Isle of Man hör till de återupplivade språken; den siste modersmålstalaren dog 1974 men språket talas nu av ca 1800 personer; se: https://en.wikipedia.org/wiki/Manx_language. Och *cornish* (i Cornwall), vars sista talare dog ca 1800, har nyligen uppgraderats från ”utdött” till ”starkt hotat”: https://www.bbc.com/news/uk-england-cornwall-11935464 (läst 12/8 2024).

[52] Jfr norska utbildningsministeriets hemsida: https://www.udir.no/laring-og-trivsel/nasjonale-minoriteter/skogfinner/ (läst 8/8 2024).

[53] https://www.svt.se/nyheter/uutiset/metsasuomalaiset-ruotsissa-tausta-ja-historia (läst 4/8 2024).

[54] Vissa vill också återta gamla savolaxiska släktnamn, som t.ex. Niclas Persson Tenhuinen (utgivare av Gottlund 2022).

många som är engagerade i rörelsen undandrar sig min bedömning, men det handlar givetvis inte om ”en och annan miljon”.) Skogen och miljöerna, som tack vare finnarnas uppodling blev ett ”handlingslandskap”, har nu i hög grad blivit ”ett landskap att betrakta” (DSK:68; jfr Keinänen & Bjerén 2006).

6 Slutord

Varför försvann värmlandsfinskan så tidigt? Idén att värmlandsfinskan ska ha försvunnit ”tidigt” bygger här på en jämförelse med Tornedalen och Ovansiljan, vilka försvenskades omkring 100 år senare än Värmlands finnskog. Dessa två områden kan nämligen sägas ha följt den allmänna ”moderniseringstidtabellen” i Sverige, där landsbygdsborna blev en minoritet fr.o.m. cirka 1930. Moderniseringen av traditionella näringar som jord- och skogsbruk, med vilka landsbygdsdialekterna hörde ihop, gjorde att arbetskraftsbehovet minskade och folk flyttade till tätorter och städer. Så det förvånar inte att den snabba urbaniseringen lett till att de speciella språk och dialekter som talats på landsbygden har försvunnit eller ”urvattnats”.

Finnskogarna passar inte riktigt in i den modellen. Som vi sett pågick försvenskning av skogsfinska randområden hela tiden, också i Värmland, medan t.ex. det finsktalande området i Tornedalen var stabilt långt in på 1900-talet (finskan kan t.o.m. ha expanderat något in på samiskt område). Skogsfinnarna sågs också ibland av myndigheterna och av sina svenska (/norska) grannar som intränglingar och som ett ”främmande element”, kanske särskilt så sedan konkurrensen om skogen hårdnat i och med bergs- och skogsbrukets expansion. Kyrkan intog ofta en negativ attityd till finnarna, vilka komplicerade tillvaron för prästerskapet, och uppmanade dem att överge det finska språket. Detta i bjärt kontrast till Tornedalen där kyrkan och religionen utgjort ett av finskans starkaste stöd. Vidare har närheten till Finland gjort, och gör, att finskan i Tornedalen varit användbar externt på ett sätt som saknat motsvarighet i finnskogarna. Till detta kommer att det sista livskraftiga skogsfinska området, det värmländsk-norska, under 1800-talet upplevde stora omvälvningar som gjorde att förutsättningarna för traditionellt skogsfinskt liv försvann, och försvenskning och/eller emigration tog vid.

Varför levde värmlandsfinskan så länge? Som framkommit var värmlandsfinskan den skogsfinska varietet som levde längst, kanske så mycket som 100 år längre än den i t.ex. Orsa

finnmark. Gottlund mötte 1821 i Värmland ett fullt levande språk med över 10000 talare i alla åldrar (som jämförelse hade färöiska då omkring 5–6000 talare), så hans förslag om finskspråkig kyrka och administration var språkligt sett inte verklighetsfrämmande, men däremot realpolitiskt. Och trots att finskan vid sekelskiftet 1900 i stort sett hade upphört att fungera som allmänt gemensamt språk, med visst undantag för byn Viggen, fanns det ännu vid slutet av århundradet enstaka talare kvar. Varför?

En del speciella omständigheter gjorde att några få individer höll fast vid språket längre än omgivningen. Det mest kända exemplet var de ogifta syskonen på Juhola vilka troget bibehöll den skogsfinska kulturen och språket. Juhola var en av de stora finngårdar som hade klarat sig intakt igenom det turbulenta 1800-talet, och Kettunen m.fl. förundrades över att syskonen sov på bänkar i ett rökpörte, trots att de var ägare till skog för miljoner ”räknat inte i [gamla finska] mark, utan i svenska kronor” (1971:120; 1960:25). (I det tillbyggda finrummet, ”spisstugan”, inkvarterades gäster – inte minst från Finland – vilka vad det verkar kunde bo där utan tidsgräns eller tal om betalning (a.a.:105).) Det förefaller troligt att om syskonen hade flyttat hemifrån och bildat familj hade svenskan blivit det dominerande språket i deras liv. Detta gällde deras äldre syster som fastän hon var gift med en finskkunnig man inte förde språket vidare till sina barn (a.a.:18, 85; Kettunen 1971:114). Familjebildning och barn bidrog alltså till försvenskningen bland de sista värmlandsfinnarna.

Även de två kanske sista ”fullgoda” talarna, Niittaho-Jussi (1874–1965) och Karl Persson (1900–1968), levde ogifta och verkar inte ha haft några avkomlingar. Karl Persson växte upp med en ensamstående mor, Kaisa Vilhuinen (f. 1855), och de bodde tillsammans nästan fram till hennes död (1941) och talade alltid finska med varandra (jfr Söder 2008:367). Kaisa Vilhuinen var djupt rotad i den skogsfinska kulturen, och hon var en viktig källa vad gäller värmlandsfinsk folktro och en kunskapsbrunn som en rad framstående finska forskare förgäves försökte torrösa. Kaisa Vilhuinen hade redan en son när hon 45 år gammal fick Karl, som alltså blev ett ”sladdbarn”. Och inte bara hennes, utan även värmlandsfinskans.

Bibliografi

Aminoff, Torsten. 1876. *Tietoja Wermlannin Suomalaisista*. Helsinki: SKS.

--- 1971. ”Upplysningar om Värmlands finnar”. (Översättning av ett kapitel ur Aminoff 1876.) I: *Tre resor i Värmlands finnbygd 1871, 1905 och 1907*. Karlstad: Värmlands museum (S. 9–24).

Andersson, Paula. 2015. ”Metsäsuomi/Skogsfinska”. I A. Metsänkylä (red.): *Finnskogar/Metsäsuomalaiset*. Helsingfors: Kansallismuseo/Nationalmuseum (S. 33–56).

Anderzén, Sölve. 2007. ”Finska språket – Torne lappmarks *lingua sacra*”. I: Olli Kangas & Helena Kangasharju (red.): *Ordens makt och maktens ord.* Vol. 4. i Svenskt i Finland – Finskt i Sverige. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland (S. 115–159).

Arola, Laura, Niina Kunnas & Birger Winsa. Utan år. ”Meänkieli in Sweden: An Overwiev of a Language in Context”. Working Papers in European Language Diversity 6. Tillängligt på: https://phaidra.univie.ac.at/detail/o:103155 (läst 29/8 2024).

Axelson, Maximilian. 1852. *Vandring i Wermlands elfdal och finnskogar*. Stockholm: Huldberg.

Benckert, Karl-Axel. 1979. *100 finska ord i svenska språket*. Stockholm: Fyndia.

Bladh, Gabriel.1995. *Finnskogens landskap och människor under fyra sekler. En studie av samhälle och natur i förändring*. Högskolan i Karlstad.

Broberg, Richard. 1954. ”Den nuvarande språksituationen i Värmlands finnbygder.” I: *Scandinavica et Fenno-ugrica*. Studier tillägnade Björn Collinder den 22 juli 1954. Stockholm: Almqvist&Wiksell (S. 78–91).

--- 1973. *Språk- och kulturgränser i Värmland. En översikt och några synpunkter*. Svenska landsmål och svenskt folkliv. B. 67. Stockholm: Norstedt & Söner.

Crystal, David. 2000. *Language Death*. Cambridge: Cambridge University Press.

Dorian, Nancy C. 1978. *East Sutherland Gaelic. The dialect of the Brora, Golspie, and Embo fishing communities*. Dublin: Dublin Institute for Advanced Studies.

DSK, se Wedin et al. 2007.

Eenberg, Johan. 2011. Två uppsatser om dalmålet: ”Kort Prof af Dahlska Språkets, uti i sine tre dialecter” (1693)/ ”Kort berättelse om dalska språkets egenskaper” (1702). Utgivna av Martin Ringmar och Lars Steensland (red. Yair Sapir). http://uu.diva-portal.org/smash/get/diva2:431172/FULLTEXT01.pdf

Einarsson, Jan. 2004. *Språksociologi*. Lund: Studentlitteratur.

Gal, Susan. 1979. *Language Shift. Social Determinants of Linguistic Change in Bilingual Austria*. New York etc.: Academic Press.

Gottlund, Carl Axel. 1931. *Dagbok öfver dess resor på finnskogarne i Dalarne, Helsingland, Vestmanland och Vermland år 1817*. Faksimil, Falun (1984): Dalarnas museum.

--- 2022. *Dagbok öfver mina vandringar på Wermlands och Solørs finnskogar 1821*. Red.: Anna Ø. Forsberg & Niclas Persson Tenhuinen. Gävle: Veidarvon. (Utgiven inbunden 2021.)

Grundtvig, Sven. 1845. *Dansken paa Færøerne – Sidestykke til tysken i Slesvig*. Faksimil, Odense (1978): Odense universitetsforlag.

Grønoset, Dagfinn. 1957. *Nitahå-Jussi. Finnskogenes siste vandrer*. Oslo: Aschehoug & Co.

Huss, Leena. 1999. *Reversing language shift in the far North. Linguistic revitalization in northern Scandinavia and Finland*. Uppsala: Studia Uralica Upsaliensia 31.

Huss, Leena & Erling Wande. 2006. ”Emancipation i vardande? Drag i tornedalingarnas och sverigefinnarnas språkpolitiska utveckling”. I: Marianne Junila & Charles Westin (red.): *Mellan majoriteter och minoriteter. Om migration, makt och mening.* Vol. 2. i Svenskt i Finland – Finskt i Sverige. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland (S. 229–267).

Imerslund, Bente. 2021. *Kvener, skogfinner, tornedalinger, karelere, vepsere og ingermanlandsfinner. Onhan meitä vielä! Jo visst finnes vi!* Stamsund: Orkana.

Isaksson, Bertil. 2021. ”Tornedalinger”. Översättning Bente Imerslund. I: Imerslund 2021 (S. 213–18).

Keinänen, Marja-Liisa & Gunilla Bjerén. 2006. ”’Finska folk i Värmlands skogar, ödestimmen för dig slår…’ Den skogsfinska revitaliseringen i norra Värmland”. I: Marianne Junila & Charles Westin (red.): *Mellan majoriteter och minoriteter. Om migration, makt och mening.* Vol. 2. i Svenskt i Finland – Finskt i Sverige. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland (S. 309–336).

Kettunen, Lauri. 1909. *Descendenttis-äännehistoriallinen katsaus Keski-Skandinavian metsäsuomalaisten kieleen*. Helsinki: SKS.

--- 1960. *Kahdeksan matkaa Vermlannin metsäsuomalaisiin (1907–1937)*. Helsinki: Kauppakirjapaino Oy.

--- 1971. ”Första resan till Värmlands finnskogar, år 1907”. (Översättning av ett kapitel ur Kettunen 1960.) I: *Tre resor i Värmlands finnbygd 1871, 1905 och 1907*. Karlstad: Värmlands museum (S. 105–160).

Lampén, Ernst. 1928. ”Vermlantilaisten suomenkieli. Olli Vilhunen”. Suomen kuvalehti 3/3 1928.

Levander, Lars. 1909a. ”I vad mån kan ett bymål kallas enhetligt?” I: Språk och stil 9 (S. 39–59).

--- 1909b. *Älvdalsmålet i Dalarna. Ordböjning ock syntax*. Faksimil, Älvdalen (1985): Rege-Tryck.

--- 1925. *Dalmålet –Beskrivning och historia I*. Uppsala: Appelbergs boktryckeri.

Linderholm, Helmer. 1974. *Sveriges finnmarker*. Stockholm: Tiden.

Lööw, Kjell. 1985. *Svedjefinnar – om 1600-talets finska invandring i Gävleborgs län*. Gävle: Länsmuseet Gävleborg.

Mattsson, Anders. 1996. *Skogsfinnen och kyrkan*. Karlstad: Matsonia.

Metsänkylä, Antti. 2015. *Finnskogar – Metsäsuomalaiset* / Utställningskatalog. Helsingfors: Finlands nationalmuseum.

Mägiste, Julius. 1948. *Metsäsuomalaismurteiden nykyisestä vaiheesta*. Helsinki: SKS.

--- 1960. *Vermlannin sammuvaa savoa. Kielennäytteitä vuosilta 1947–51*. Helsinki: SKS.

Niemi, Einar & Jan Eivind Myhre & Knut Kjeldstadli. 2003. *Norsk innvandringshistorie*. Bind 2. Oslo: Pax Forlag A/S.

Noreen, Adolf. 1878. *Ordbok öfver Fryksdalsmålet*. Upsala: Esaias Enquists boktryckeri.

Plenier, Serge. 2010. *La langue bretonne des origines à nos jours*. Rennes: Éditions Ouest-France.

Pohjanen, Bengt. 2017. *Kolme näytelmää/Tre pjäser*. Överkalix: Barents.

Ringmar, Martin & Eva Olander. 2018. ”Friskt liv i ackusativ? En rapport från ackusativens sista fastlandsfäste: Våmhus/Orsa/Ore”. I Daniel Sävborg et al. (red.): *Språkmöte och språkhistoria*. Studier i svensk språkhistoria 15 (S. 228–241).

Rönmark, Walter & Joel Wikström. 1980. *Tvåspråkighet i Tornedalen*. Umeå: Pedagogiska institutionen, Umeå universitet.

Salminen, Väinö. 1971. ”Värmlandsresan 1905”. I: *Tre resor i Värmlands finnbygd 1871, 1905 och 1907*. Karlstad: Värmlands museum (S. 25–104).

Sappinen, Eero. 2019. *Värmlannin metsäsuomalaiset: asutushistoriasta, agraarista kulttuurista ja muutoksesta*. Turku: Siirtolaisuusinstituutti.

Segerstedts samling. Skogsfinnarna i Skandinavien. 2006. Huvudredaktör Maud Wedin. Falun: FINNSAM & Finnbygdens förlag.

Soutkari, Pentti. 1999. *Vermlannin murretta*. Suomen kielen näytteitä 49. Helsinki: Edita.

Steensland, Lars. 2021. *Älvdalsk ordbok*. Andra upplagan. Älvdalen: Ulum dalska.

Söder, Torbjörn. 2008. ”Värmlandsfinska genom 300 år”. Nordisk Tidskrift 4-2008 (S. 359–368).

--- 2011a. ”Inledning”. I: *Matti Mörtbergs värmlandsfinska uppteckningar*. Sammanställda och kommenterade av Torbjörn Söder. Uppsala: Acta Akademiae Regiae Gustavi Adolphi CXVIII (S. 9–29).

--- 2011b. ”Henrik Hanssonin vermlanninsuomalainen käännös maaherra Henrik Adolf Widmarkin viisivuotiskertomuksesta vuosilta 1881–1885”. Sananjalka 53 (S. 109–137).

--- 2013. ”Finskan i Rautalampi och Värmland”. I: Tiina Söderman (red.): *Keelemees Raag Raimo 60*. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus (S. 94–103).

--- 2019. ”The Finnish of Rautalampi and Värmland – A comparison”. Uralica Helsingiensia 14 (S. 195–225).

Taipale, Riitta. 2005. *Värmlannin-suomalaisten kielenvaihdosta ja kielen kuolemasta. Kolmen metsäsuomalaisen kupin toimituksia*. Licenciatavhandling. Institutionen för baltiska språk, finska och tyska, Stockholms universitet.

--- 2018. *Elokerta ennen. Vermlannin suomalaismetsissä*. Turenki: Atrain & Nord.

Tarkiainen, Kari. 1990. *Finnarnas historia i Sverige 1*. Stockholm: Nordiska museet.

--- 1993. *Finnarnas historia i Sverige 2*. Helsingfors: Finska historiska samfundet.

--- 2001. Förord till *Det skogsfinska kulturarvet* (DSK = Wedin et al. 2001) (S. 5–7).

Tandefelt, Marika. 1988. *Mellan två språk. En fallstudie om språkbevarande och språkbyte i Finland*. Studia multiethnica Upsaliensia. Diss. Uppsala universitet.

Turesson, Gunnar. 1964. *Finsk odling, dikt och musik*. (Band 3 i *Värmländska kulturtraditioner*.) Stockholm: Tiden.

Wedin. Maud et al. (red.). 2001. *Det skogsfinska kulturarvet*. Falun: FINNSAM/ Finnbygdens förlag.

Wedin, Maud. 2007. *Den skogsfinska kolonisationen i Norrland*. Falun: Finnbygdens förlag.

Welinder, Stig. 2016. *Vilka var och är skogsfinnarna? En historisk begreppsdiskussion*. Falun: Finnbygdens Förlag.

Wiklund, K. B. 1902. ”Finska språkets nuvarande utbredning i Värmland och Grue Finnskog”. Ymer 22 (S. 15–18).

Williams, Glanmor. 1979. *Religion, language, and nationality in Wales*. Cardiff: University of Wales Press.

Virtaranta, Pertti. 1986. ”Utforskningen av språk och traditioner i mellersta Skandinaviens finnskogar”. I: Sulo Huovinen (red.): *Värmlandsfinnar*. Stockholm: Kulturfonden för Sverige och Finland (S. 81–114).

--- 1997. *Suomalaismetsissä. Muistelmia matkoilta Keski-Skandinavian suomalaisten keskuuteen*. Helsinki: SKS.

--- 2008. *I Finnskogarna. Minnen från resor till finnarna i mellersta Skandinavien*. Översättning Tellervo Zetterberg. Torsby: Torsby Finnkulturcentrum.

Wollin, Lars. 1991. ”Bibeln och språknormen”. I: Christer Åsberg (red.): *Språket i bibeln och bibeln i språket*. Stockholm: Norstedts (S. 32–50).

Åkerberg, Bengt 2012. *Älvdalsk grammatik*. Under medverkan av Gunnar Nyström. Älvdalen: Ulum Dalska.